

Autorský kolektív pod vedením Vladimíra Papouška začal výskum neviditeľného reflexiou počiatkovej fázy novoveku, ktorá je avizovaná najmä talianskou renesanciou. Charakter tohto obdobia sa v dôsledku posilnenia postavenia prírodných vied profiluje na pozadí radikálnych premien v dovtedajších konceptoch poznávania skutočnosti, ktorých limity určovali hranice metafyziky. Karteziánsky racionalizmus postupne nahľadával relatívnu stabilitu vtedajšieho sveta usporiadaného podľa stredovekého kresťanského univerzalizmu. Božskú autoritu nahrádzal človek, a to na základe jeho schopnosti nahliadať do doposiaľ neviditeľnej sféry organického aj anorganického sveta. Túžba po uchopení neviditeľného stála aj v základoch novej koncepcie modernistického myslenia, ktoré už vo svojich počiatkoch predznamenáva paradigmu obdobia fin de siècle. Masívny vedecko-technický pokrok konca 19. storočia a prvej polovice 20. storočia však zároveň vedie ku „krízovým stavom“ moderny a ich intervencie do umeleckej tvorby, za ktorou stojí človek podliehajúci pokušeniu neviditeľného.

Kolektívna monografia *Pokušení neviditelného. Myšlení moderny* zachytáva transformácie a prípadné kolapsy myslenia moderny najmä cez identifikáciu tých miest, na ktorých sa viera vo vedecké usporiadanie skutočnosti dostáva do konfliktu s vierou v jedinečnosť človeka, ako aj s jeho slobodou. Slovanmi Vladimíra Papouška, „[a]bsolutní svoboda myšlení a tvoření, kterou si od modernismu slibovali, se často mění ve svěrací kazajku povinnosti a poslušnosti“ (10 – 11). Po Papouškovom úvodnom slove autor pokračuje vstupom do krízy modernistických popisov sveta, a to na základe kritického prístupu k antropocentrickej koncepcii Martina Heideggera

a dobového diskurzu – prehlbujúceho sa rozporu medzi prírodnými a humanitnými vedami utvárajúcimi nové, často radikálne obrazy sveta s noetickými ambíciami. Modernistické naratívne projekcie však vznikajú ako výpovede o postavení človeka intenzívne zasahovaného realitou, ktorá v dôsledku objavenia nových skutočností (napr. zakriveného priestoru či paradoxov času) prestáva byť lineárna. Táto situácia nabáda k opätovnému hľadaniu rovnováhy, k ambícii obnoviť univerzálny výklad sveta, kde sa naplno uplatňuje ľudská imaginácia. Papoušek tak do myslenia moderny implementuje francúzsky surrealizmus, existencializmus a psychoanalýzu ako spôsoby videnia sveta a človeka v ňom, ktoré aktívne narábajú s metaforikou a naratívom, sústredenými okolo dominantnej antropocentrickej konštanty, ktorou je práve ľudská bytosť. Papoušek pokračuje reflexiou medzivojnových avantgárd (dadaizmu, konštruktivismu, poetizmu, futurizmu, artificializmu atď.) v štúdiu „Infračervená a ultrafialová: Příběh jedné víry a jedné teorie“ na základe prístupov teoretika Karla Teigehe, podľa ktorého ultrafialové spektrum predstavuje „jiný vstup do neviditeľného světa, do skutečnosti, která je reálná, ale zároveň zůstává skrytá bez nové konstrukční aktivity subjektu“ (216 – 217). Autor zároveň otvára problematiku obojstranných presahov estetiky a spoločenského diania, resp. politických ideí. V predstave moderného nezastaviteľného pohybu smerom k lepšej a dokonalejšej budúcnosti sa postupne začínajú objavovať trhliny, a to jednak v rovine slovníka, ktorý stráca svoju konštrukčnú stabilitu, ale aj v nepoužitelnosti nových paradigiem v reálnom živote a konfrontácii ideálu so skutočnosťou. Papoušek v štúdiu „Drolící se monolity, zakřivené horizonty a hledání no-

vého slovníku: Pochybnosti o moderně od čtyřicátých let dvacátého století“ zachytáva práve posun od modernistických monolitov a ideálnych projekcií k reflexii porúch a odchýlok, a to cez osobnosti Bohuslava Brouka, Václava Navrátila, Jindřicha Chalupického či Milady Součkovéj.

V kontexte prvej polovice 20. storočia s neviditeľným bezprostredne súvisí oblasť nevypovedateľného, nevysloviteľného, teda toho, čo nie je možné uchopiť prostredníctvom slov a reči. Vedomie devalvácie a vyprázdnenosti slova napokon stojí aj na začiatku epochálnej krízy umenia a kultúry nového storočia. Kríza moderny je tak zároveň aj krízou jazyka, čo však značí zrod estetických inovácií ranej avantgardy a novotvarov, ktorých obsah zostáva skrytý. Kaleidoskopickému triedeniu starého sveta na fragmenty cez optiku modernej poézie, ktorej reflexia osciluje medzi hermeneutikou a fenomenológiou, sa v druhej štúdii venuje Josef Vojvodík.

David Skalický, autor štúdie „Myšlení o literatuře mezi uměním a vědou“, zachytáva pojmové pole pražskej štrukturalistickej estetiky s cieľom priblížiť jeden zo spôsobov odborného myslenia o literatúre, ktorý dominuje práve v období implementovania pojmu moderna do systému českých literárnovedných pojmov. Skalický vytvára metodologický prierez českou literárnou kritikou cez úvahy J. Karáska, F. X. Šaldu, A. Nováka či K. Čapka o metódach a spôsoboch uvažovania o literatúre, ktorých cieľom je objektívne vedecké poznanie s dôrazom na štruktúru textu a jeho estetickú kompozíciu.

Myslenie o literatúre je v štúdii Ondřeja Peška konkretizované na uvažovanie o jazyku ako súčasti moderného českého jazykovedného diskurzu v dobovom kontexte moderny s ohľadom na limity jednotlivých metodologických modelov. Vychádzajúc z kvalitatívnej revolúcie v jazykovedných prístupoch prvej polovice 20. storočia sa autor štúdie zameriava predovšetkým na dejiny (jazykovedného) myslenia, ktoré sa odvíjajú od spôsobov lingvistických analýz korpusu textov produkujúcich význam a smerujú až

ku kvantitatívnym a kvalitatívnym textovým analýzám na základe využitia počítačových nástrojov (napr. program QUITA alebo TXM).

Od možností počítačom asistovaných analýz sa svojou štúdiou výrazne odkláňa Veronika Čejková, a to situovaním fantázie ako základného prostriedku poznania na miesta, kde skutočnosť nemožno vyjadriť slovami. Roky 1917 – 1925 sú pre rozvoj českej fantastiky, idúcej za hranice formy a výrazu, zlomovým obdobím. Nové tendencie vo výtvarnom aj literárnom umení sa odvíjajú od mimetického vzťahu medzi fantáziou a skutočnosťou a smerujú k vytvoreniu novej, doposiaľ skrytej skutočnosti. Autorka tak približuje líniu magického realizmu a naň nadväzujúce aktivity Devětsilu, fantastickú prózu českej avantgardy a tzv. novej moderny na základe modifikácie *mimesis* na tvorivú *poiesis*.

Umelecká obrazotvornosť, ktorá v avantgarde mnohokrát prekračuje hranice ľudského vedomia, podľa Marie Langerovej vzniká ruka v ruke s hľadaním hraníc slobody človeka a s prieskumom časovosti jeho existencie. Už samotný názov autorkinej štúdie „Obraz a svoboda“ naznačuje proces experimentálneho odhaľovania nevedomia cez jeho prítomnosť v umeleckom diele, obzvlášť v surrealizme. V modernom umení 20. storočia sa čoraz intenzívnejšie prejavuje spätosť s psychoanalýzou Sigmunda Freuda či filozofiou Henriho Bergsona, čo otvára možnosť nových obrazových reprezentácií založených na vyjadrení dynamiky, pohybu, ako aj na zdôraznení anachronických momentov nepodliehajúcich cenzúre. Langerová pokračuje štúdiou „Obraz a skutočnost“, v ktorej približuje deformujúcu silu obrazu ako súčasti jazykového vyjadrenia (napr. v tvorbe Richarda Weinera), a tak smeruje k odhaľovaniu zmyslu moderného umenia ako mentálneho obrazu.

Michal Bauer od surrealizmu prechádza k reflexii domácej diskusie o slobode umenia v socialistickom realizme v českom kultúrnom prostredí druhej polovice 30. rokov 20. storočia. Politicko-ideologická intervencia do umeleckej tvorby opätovne otvára otázky

o možnostiach a limitoch sebarealizácie a zároveň produkuje rôzne prístupy k snahám o estetizáciu ideológie. Autor v predmetnej štúdii napokon zdôrazňuje, že na miestach, kde sa ideologické konštrukty sveta stávajú neudržateľnými, opäť vystupuje umelecká tvorba ako autentický tvorivý proces.

Rozsiahla monografia je ukončená uchopením moderny v časovom horizonte rokov 1895 – 1947 s dôrazom na reflexiu premien

dobového myslenia cez domáce a zahraničné impulzy, čím autorský kolektív edične nadviazal na metódu pozorovania literárnych dejín cez pole literárneho a kultúrneho diania uplatnenú v trojzväzkových *Dějínách nové moderny* (Papoušek a kol. 2010, 2014, 2017).

ZUZANA KOPECKÁ
Ústav svetovej literatúry SAV
Slovenská republika